

PƏRVANƏ BAYRAMQIZI

ÇEXOVUN HEKAYƏLƏRİNDƏKİ "BİZ"

Biz hər yerdə varıq — Cəlil Məmmədquluzadə, Mirzə Ələkbər Sabir, Əbdülrəhim bəy Haqverdiyev və başqalarının yazdıqlarında nə qədər istəsək azərbaycanlı tipi mövcuddur. Deyəsən, az oldu, elə isə birini də əlavə edim. Onda yaxın gəlin, bir azdərdləşək.

Anton Pavlov Çexovun neçə illər bundan əvvəl yazdığı hekayələrində azərbaycanlı tipi olduğuna diqqət yetirmisinizmi? Bəlkə də, bilirsiniz mən yazmağa gecikmişəm. Elədirsə də, eybi yox, mövzunu başlamışam gərək sona yetirim. Onun "Yaylaqçılar" hekayəsini oxuyanda ürəyinizdən nə keçib?

"Təzəcə evlənmiş ər-arvad". Güman edirəm ki, elə bu cümlədənə bizdə yenicə evlənənlərin yaşamağa başladığı günlərin necə ağır olduğunu yadınıza salmışınız. Başqalarının müdaxiləsi, öyüd-nəsihətləri və digər sıxıntılarla başlayan evliliyin ilk günlərini ürəkağrısı ilə xatırlamağınızdan da əminəm. Bizlərdə yenicə evlənənlərə sərbəstlik verilmədiyini, hər kəsin onlardan özünə xoş gələ biləcək rəftar gözlədiyini hamınız bilirsiniz. Bilirsiniz ki, qayınatının tələbləri, qayınananın "əmləri" gəncləri məngənə kimi sıxır. Ən gülüncü də gəlinin qayınataya, qayınanaya necə müraciət edəcəyini gözləməkdir. Əgər bu mərhələdə gəlin "büdrəsə" bu ömrü boyu üzünə vurulacaq. Yeni evdə gəlini övlad kimi qəbul etməyənlər özlərinin

validəyn hesab edilməsini tələb edirlər. Bir yandan da baldızla qayın öz növbəsində qardaşın "ağzının kəsərini" yoxlamaq məqsədilə müşahidələr aparırlar. Bizlərdə yenicə ailə qurmuşların ilk günləri bu cür başlayır. A. P. Çexovun hekayəsindəki gənc ər-arvad bu cür mərhələdən keçmir, amma bir gün eynən bizdəki kimi "başlarının üstünü qara buludlar alır" Onlar evlərində olan azuqələrini iştahla, sevinə-sevinə bölüşdükləri bir vaxtda dayısıgil onlara qonaq gəlirlər. Qatarın qabağına çıxıb onları qarşılayan ər-arvadın ovqatı təlx olur. Bu məqam hekayədə bu cür təsvir olunub: "Saşa təsəvvürünə gətirdi ki, budu ər-arvad üç otaqlarını, balişlarını, odayallarını qonaqlara verirlər, balıq, sardina və ovduq bir andaca yeyilib qurtarır, dayı uşaqları gül-çiçəyi qırırlar, mürəkkəbi tökülər, çığır-bağır salırlar, xala bütün xəstəliyindən və əslən baronessa fon Fintix nəslindən olmasından danışır..." Bu vəziyyət bizdə xüsusilə, orta və yaşlı nəslin nümayəndələrinə tanışıdır. Onlar belə günlərdən çox əziyyət çəkiblər. Sovet dönəmində birinin şəhərdə qohumu yaşayanda bütün rayondakı qohum-əqrəbası onun evinə axışardı. Təhsil almağa, işləməyə, kənd məhsullarını satmağa gələnlərin əlindən ailə rahatlıq nə olduğunu bilməzdi. Biri yenicə evlənib şəhərə köçürdüsə nəsil də onlarla bərabər gəlirdi. Dəhşətlisi də bu idi ki, o gələn qo-

naqlar neçə illər yaşayıb ailənin gününü qara etmələrinə baxmayaraq üstəlik narazı gedirdilər. Elələri də olurdu ki, sonra özünə güzaran qurduqdan sonra əziyyət verdiyi ailəni heç yadına da salmırdı. Eyni hal şəhərdəkilərin kəndə istirahətə gəldiyi vaxtlarda da baş verirdi. Şəhərdən gələnlər evində qalıb əziyyət verdiyi ailəyə çox vaxt "kəndli" olduğu üçün yuxarıdan aşağı baxır, hər şeyinə ağız büzürdü. Amma xaricə istirahətə getməyə maddi imkanı olmadığından o kəndliyə möhtac olduğunu etiraf etmək istəmirdi. Qərribə bir hal da mövcuddur, (hər dövrdə) birinin evinə qonaq gedən uşaqlar evlərində sındırmağa icazə verilməyən bütün əşyaları gədənəcən sındıraraq qurtarmağa çalışırlar. Bundan da qərribə olan bunun üçün ananın övladına təpinməsidir. Üstəlik ev sahibi etiraz edəndə də inciyib küsür. Düşünür ki, o qonaqda hər şey etməli, ev sahibi isə susmalıdır. Qonaqlarda bu bir ənənədir. Ermənilərə də Vətənimizdə bir az torpaq ayırdıq ki, yazıqdırlar yerləşsinlər, sonra gəlib hər şeyimizi zə sahib çıxmağa çalışdılar. Qonaqları özümü pis öyrədirik. Əcəb edirlər bizə, ev tikəndə birinci qonaq otağını hazırlayır, ən yaxşı əşyaları oraya yerləşdiririk. Qonaq da axırda belə edir. Qayıdaq əsas məsələyə. Beləliklə gənc ailənin sakit günləri yoxa çıxdı. Elə bizimkilər də yenidən evlənənlərin bal ayına həmişə zəhər qatırlar.

Keçək digər hekayələrə. "Məmurun ölümü" və "Qıflı adam"ın da bizdə yaxşı yeri var. Birinci hekayədəki məmur kimi də yüzlərlə məmurlarımız var. İkinci hekayədəki

"Etiraf edirəm ki, Belikov kimi adamları dəfn etmək böyük həzz verir. Qəbirstandan qa-

yıdanda bizim sakit və təvəzökar görkəminiz vardı, heç kəs bu həzzi aşkara çıxarmaq istəmirdi- bu həzz çox əvvəllər, hələ uşaq çağlarımızda hiss etdiyimiz həzzi andırırdı, ailənin yaşlı adamları evdən çıxıb gedirdi və biz bir-iki saat tam azadlıqdan zövq alaraq, bağda o yana, bu yana qaçışırdı, azad nəfəs alırdıq, ah azadlıq, azadlıq! Hətta azadlığa dair kiçik bir işarə, zəif bir ümid adama qol-qanad verir, elə deyilmi?" cümlələri də mənə nəvələrinə ölənin günəcən sınımasın deyən televizoru işlətməyə qoymayan

bir babanı xatırlatdı. (Hələ bundan bətləri də var) Adamların ölməyinə sevinməyim anlamına gəlməsin, yazıçı haqlıdır. Ölümə razılaşa bilməməyimə baxmayaraq bu cür yorucu insanların uzağa getməyini arzuladığı üçün ədiblə həmfikirəm. (Əminəm ki, siz də bu cür düşünürsünüz. Çexovdan da ağıllı deyilik ki) Belələrinin uzağa getməsi heç də pis olmaz.

İndisə A.P.Çexovun ən çox sevdiyim hekayəsindən söhbət açmaq vaxtı yetişdi. "6 nömrəli palata" Bu hekayə öz gerçəkləri ilə adamı valeh edir, düşündürür. "Ən çox sevdiyiniz əsər hansıdır?" deyən soruşan olanda sevə-sevə C.

Londonun "Martin İden", "Həyat eşqi", "İnsan öldürmək" və Çexovun adı çəkilən hekayəsini söyləyirəm.

"6 nömrəli palata" hekayə yox, sanki yaşadığımızıtanış mühitdir. İnsan nə vaxt ruhi sarsıntı keçirir? Təbii ki, ətrafında heç nə yolunda getməyəndə, onun gördüklərini heç kəs görməyəndə. Adamı elə adamlar dəli edir. Onlar hətta namuslu olduğu üçün təəssüflənməyə də adamı məcbur edirlər.

"Andrey Yefimic ağıl və namusu son dərəcə sevirdi, lakin öz ətrafında ağıllı və namuslu bir həyat qurmağa kirdarı yox idi və öz hüququna inanmırdı. Əmr etməyi, qadağan etməyi və israr etməyi qətiyyənlə bacarmırdı." Bu cümlələri oxuyanda - "Aman Allah! Bu ki mənəm!" - deyərək az qala fəryad qopardım. Bilirəm, siz də belə dediniz. Üzüyümşəqliq ucbatından, hegemonluq eşqinin olmamağından əziyyətdə qatlaşan insanlar çoxdur. Onlar qürurunu qoruduğundan bu gen dünyanın bir küncünə sığıb yaşayırlar. Bəzən "zamanın nəbzini tuta bilmədikləri üçün" özlərini danlayırlar. Amiranə səslə tələbkarlıq etmədiklərindən onları arxa plana atırlar. Axırda da yazıqlar "Axı bunlara nə lazımdır?" deyərək təəccübdən dəli olurlar.

"Andrey Yefimic aldatdıqda, ya ona yaltaqlıq etdikdə, yaxud da açıq-aşkar saxta bir pul sənədini ona imzalatmağa verdikdə, pul kimi qızarıb, özünü taqsırlı bir adam kimi hiss edirdi, amma bununla belə yenə də sənədi imzalayırdı..." Bu faciədir! Cəmiyyətin faciəsi! Oğurluğa nifrət edirsən, amma səni oğurlamağa məcbur edirlər. Acızsən, çarəsizsən, çünki təksən. Bilirsən ki, onsuz da sonda sən yox, məcbur edənlər haqlı çıxacaqlar. Oğurlasan da, oğurlamasan da günahkar olacaqsan. Odur ki, boyun əyirsən. Dəli olmaq üçün bundan böyük hansı səbəbin ola bilər? Vicdansız olsaydın bunlar vecinə gəlməzdi. Amma o səni rahat buraxmır. Özünə nifrət edirsən. Qana-qana yaşamaq çətindir, hansı dövr olur olsun. Qanmazlığı xoşbəxtlik saymağa başladığın zaman artıq hiss edirsən ki, daha özündən xəbərsiz yaşayırsan. Bundan sonra nə etsən onu danışacaq, nə desən ona güləcəklər.

"Hə, mən xəstəyəm. Amma onlarla, yüzlərlə dəli azad gəzib dolaşır, çünki siz nadan olduğunuz üçün onları sağlam adamlardan ayırd edə bilmirsiniz. Nə üçün mən və bu yazıqlar

hamının əvəzindən bir günahkar kimi burada qalmalıyıq? Nə üçün siz feldşer, nəzarətçi və sizin kimi bütün xəstəxana rəzilləri əxlaqca bizdən qat-qat aşağı olduğunuz halda, özünüz burada yatmayıb bizi yatdırsınız?" Bu sözləri də hekayədə başqa bir obraz- İvan Dimitriç deyir. Haqsız deyil. Biz də bu fikirdəyik. Belə bir cəmiyyətdə dəli olmamaqdan başqa nə edək? Nə təklif etsək də qəbul edilməyəcək. Axı onlar - dəli edənlər daha çoxdur. Öz ölkəsində çox-çox illər bundan qabaq bu hekayəni yazan Çexov nə biləydi ki, hekayədəki hər bir fikir neçə illər sonra Azərbaycanda hələ də aktual olacaq. O öz millətini düşünüb yazmışdı. Bizi də düşünənlərimiz, ələk-fələk olanlarımız çox olub. Onlar da gördükləri nöqsanlardan yazıblar. Yazıblar ki, fayda versin. İndi "O dövrdən xeyli vaxt keçib, heç nə dəyişməyib" desək mübahisə doğuracaq fikirlər səsləndirən olacaq. Belə məqamlarda sürətlə inkişaf edən texnologiyaları təsəlli yerimiz kimi göstəririk. Bu həqiqətin bir gözü, "Poçt qutusu"nun Novruzəlisinin dəyişməməsi də o biri gözüdür. Bu günün də elektron poçtu var və onun varlığından xəbərsiz halda nə qədər adam yaşayır. Deməli, klassiklərlə işimiz olmamalıdır, nə yazıblarsa düz yazıblar.

Palatada təkcə Moyseyko adlı yəhuduyə xəstəxana həyatından küçəyə çıxmağa icazə verilməsi də maraqlı epizoddur. Yəhudinin dəlisinin də vəziyyəti yaxşı olur. (Mümkün olsaydı burda üçcə dənə ağızını geniş açan smaylik qoyardım.)

Yazını bu cür pessimist düşüncələrlə bitirmək istəmirəm. İnanmaq istəyirəm ki, gələcəkdə bir cəmiyyət qurulacaq ki, orda satirik, tənqidi əsərlərə çevriləcək heç bir hadisə baş verməyəcək. O zaman klassiklərin də ruhu şad olacaq. Ədalətli cəmiyyətin qurulmasını bütün ölkələrin klassikləri arzulayıb. A. P. Çexov da bu istəyini Andrey Yefimicinin dili ilə söyləyir.

"...səbr eləyin bir vaxt gələcək ki, həbsxana və dəlixanalar olmayacaq, o zaman nə pəncərələrdə barmaqlıq olacaq, nə də dəlillərə geyindirilən xalatlər. Əlbəttə belə bir zaman gəc-təz gəlib çatacaq".

Mən də qəhrəmanın bu arzusuna qoşularam.

April 2018